

"אומרים ישנה ארץ": משמעויות ומסרים העולים מגרסאותהמשורר ופירושים מוסיקליים עליהן

שירו של שאול טשרניחובסקי (1875-1943) "אומרים ישנה ארץ" מתאר נוף קסום של ארץ ישראל ואף תפיסה אגדית לגבי הארץ המובטחת. טשרניחובסקי עצמו כתב שתי גרסאות לשיר זה בשהותו בברלין בשנת 1923, והשוני בין שתי הגרסאות יכול ללמד רבות על מצבו והסתכלותו על ארץ ישראל באותה עת. כמו כן, שיר זה קיבל הלחנות שונות בידיהם של מלחינים, כגון יואל אנגל (1868-1927), שלמה ארצי (נ. 1949) ונעמי שמר (1930-2004), ואף עיבודים שונים וביצועים שונים. כתוצאה מזה, מתגלית שרשרת פירושים מעניינת, החלה מהמשורר עם שתי גרסאותיו, והממשיכה בפירושים של המלחינים, המעבדים, והמבצעים.

אי לכך, ראוי לערוך השוואה בין הביטויים המוסיקליים השונים כדי לראות כיצד האמצעים המוסיקליים מעלים פירושים שונים, ואף טומנים בחובם השקפות עולם סמויות. דרך השוואה זו, ניתן לגלות את הפירוש האישי של כל מלחין על שירו של המשורר, ולהעלות ספקולציות לגבי המסרים העולים מפירושים אלה.

I. הטקסטים של שני שירי טשרניחובסקי "אומרים ישנה ארץ"

להלן שני הטקסטים שכתב שאול טשרניחובסקי לשיר "אומרים ישנה ארץ" בשנת 1923: (נשתמש ב-2 צבעים שונים לצורך ההבהרה בהמשך).

גרסה ב':	גרסה א':
<p>אומרים : ישנה ארץ, ארץ רות שמש-- איה אותה ארץ, איפה אותו שמש?</p>	<p>אומרים : ישנה ארץ, ארץ שכורת שמש-- איה אותה ארץ, איפה אותה שמש?</p>
<p>אומרים :ישנה ארץ. עמודיה שבעה, שבעה כוכבי-לקת צצים על כל גבעה.</p>	<p>אומרים : ישנה ארץ, עמודיה שבעה, שבעה כוכבי-לקת צצים על כל גבעה.</p>
<p>ארץ – בה יקים כל אשר איש קנה, נכנס כל הנכנס-- פגע בו עקיבא.</p>	<p>ארץ-- בה יתקים כל אשר איש קנה-- איפה היא הארץ? איה אותה גבעה?</p>
<p>"שלום לך, עקיבא! שלום לך, רבי! איפה הם הקדושים, איפה המכבי?"</p>	<p>נכנס כל הנכנס פגע באח כהגמלו פורש אליו שלום-- ואור לאיש וחס לו</p>
<p>עונה לו עקיבא, אומר לו הרבי! "כל ישראל קדושים, אתה המכבי!"</p>	<p>אים : אותה ארץ, כוכבי אותה גבעה? מי ינחנו דרך נגיד לי הנתיבה?</p>
<p>ברלין, 1923</p>	<p>כבר עברנו כמה מדברות נימים, כבר הלכנו כמה כוחותינו תמים.</p> <p>פיצד זה תעינו? טרם הונח לנו? אותה ארץ שמש, אותה לא מצאנו.</p>
	<p>אולי-- כבר איננה? נדאי נטל זיוה! דבר בשבילנו אדני לא צנה---</p>
	ברלין

(מתוך: טשרניחובסקי , שאול, שידים, כרך א', הוצ' דביר, תל-אביב, 1966, עמ' 274-276)

השוואה של מילות השירים מעלה הבדלים בתפיסתו של טשרניחובסקי ומצביעה על השקפתו אודות הארץ המובטחת. בתקופה של כתיבת השירים, טשרניחובסקי – הרופא – התקשה למצוא עבודה בארץ ישראל ולכן עלייתו התעכבה. כנראה, כתוצאה מכך, בהסתכלותו על הארץ יש אכזבה מסוימת וספק לגבי יכולתו לממש את תוכניותיו. ספק זה בא לידי ביטוי בשאלות רבות על קיומה ומקומה של הארץ:

"איפה היא הארץ,
 איה אותה גבעה?
 ... אים: אותה ארץ,
 כוכבי אותה גבעה?
 מי ינחנו דרך
 נגיד לי הנתיבה?"

ובהמשך השיר, האכזבה מתגברת לאמירות ספקניות עוד יותר:

"ביצד זה תעינו?
 טרם הונח לנו?
 אותה ארץ שמש
 אותה לא מצאנו."

סוף השיר מאופיין בייאוש גמור. אחרי השאלה הפותחת את הבית האחרון: "אולי כבר איננה?" האמירות נהיות וודאיות ממש. אך זוהי וודאות מלאת פסימיות ואף התרסה.

אולי-- כבר איננה?
 נדאי נטל זינה.
 דבר בשבילנו
 אדני לא צוה--"

בניגוד גמור, הגרסה השנייה של השיר, אמנם מתחילה בספקנות ושאלות, אך מגיעה למקום אחר לחלוטין. במקום הגברת האכזבה והייאוש לקראת הסוף, מתפרצת אמירה החלטית של לקיחת אחריות. אין כאן התרסה כלפי האל, אלא ההיפך: הכרזה אמיצה על חובתו ותפקידו של כל אחד ליטול חלק בעתידה של הארץ:

"כל ישראל קדושים,
 אתה המכבי!"

הדמויות הפועלות בגרסה השנייה—רבי עקיבא והמכבי-- מסמלות תפיסה של גבורה. אמנם דמויות אלה הן משתי תקופות שונות, אך משותף להן החזון של הלוחמה על חירות והגנה עצמית: המכבים—הלוחמים האמיצים מתקופת שלטון יוון על ארץ ישראל, ורבי עקיבא— התומך הנלהב של מרד בר כוכבא, בתקופת השלטון הרומי. טשרניחובסקי כתב את הגרסה השנייה של השיר לקראת ועידה עולמית של תנועת "החלוץ" שאירעה בברלין בשנת 1923 (פז, 2008). כנראה, בשל אופי האירוע, הרגיש המשורר את הצורך לשנות את סוף השיר מאמירה שלילית—"וודאי ניטל זיוה..." לאמירה אופטימית המגייסת לצידה דמויות חיוביות מתולדות עם ישראל—המכבים ורבי עקיבא-- כדי לעודד את המשתתפים לעלות לארץ וליטול חלק פעיל בהגנתה ובנייתה.

II. הלחנת השיר:

קיומן של שתי גרסאות לשיר מעלה את השאלה—איזו גרסה יבחר המלחין כדי לצרף לה מוסיקה? כיצד המוסיקה תעצים את המשמעות של הטקסט? לדוגמה, חשוב לשים לב מתי המלחין בוחר לחזור על מלים מסוימות או אפילו שורות מסוימות, מתי הוא משמיט חלקים מסוימים, וכיצד הוא מבליט קטעים אחרים. על פי מעשי הבחירה, השמירה, החזרה, ההשמטה וההבלטה, נוכל לחשוף משמעויות מעבר לטקסט הכתוב.

א. הלחנת יואל אנגל: (1926)

המלחין הראשון להלחין שיר זה הוא יואל אנגל. להלן הטקסט, כפי שהלחין אותו אנגל. (חזרות על מלים מסומנות על ידי צללית.)

אומרים : ישנה ארץ,
 ארץ רנת שמש--
 איה אותה ארץ,
 איפה אותו שמש?

אומרים :ישנה ארץ.
 עמודיה שבעה,
 שבעה כוכבי-לכת
 צצים על כל גבעה.

ארץ – בה יקים
 כל אשר איש קנה,
 נכנס כל הנכנס--
 פגע בו עקיבא.

"שלוס לך, עקיבא!
 שלום לך, רבי!
 איפה הם הקדושים,
 איפה המכבי?"

עונה לו עקיבא,
 אומר לו הרבי!
 "כל ישראל קדושים,
 אתה המכבי!"

"כל ישראל קדושים,
 אתה המכבי!
 אתה המכבי!"

אנגל בחר להלחין את הגרסה השנייה—האופטימית--של טשרניחובסקי. דווקא המלים
 האופטימיות והחלטיות של לקיחת האחריות הן אלה שחוזרות, ובצורה זו מקבלות
 הדגשה מסוימת. אך ההדגשה המשמעותית עוד יותר מתבטאת דרך האמצעים
המוסיקליים וצורת התפתחותם מתחילת השיר ועד סופו.

בתחילת השיר, המנגינה בסולם פנטטוני¹—דבר שנותן הרגשה של פשטות ונאיביות,
 כאלו שרים שיר על ארץ דמיונית מופלאה כמו בסיפורי אגדה לילדים. אווירה זו

¹ סולם פנטטוני הינו סולם בעל 5 צלילים, אופייני להרבה שירי עם. בשל היעדר הטון המוביל שמושך בבירור לכיוון צליל יסוד מסוים, הסולם הפנטטוני הוא פחות ברור מבחינת הכיווניות והציפיות שהוא יוצר.

מתאימה למלים ה"אגדיות" שפותחות את השיר--"אומרים ישנה ארץ..." בנוסף, הפנטטוניות גם משדרת חוסר כיוון ברור לגבי מז'ור או מינור. כמו השאלות הרבות על קיום הארץ ומיקומה, גם הסולם הפנטטוני מעלה תחושה של חוסר וודאות לגבי הכיוון המובהק—ונע בין מי מינור וסול מז'ור, שהם סולמות מקבילים אך בעלי אופי שונה.²

להלן האזורים הטונליים של השיר: (M מסמל מז'ור, ו-m מסמל מינור)

פנטטוני— נע בין מינור ומז'ור, לא החלטי	Em /GM	אומרים : ישנה ארץ , ארץ רנת שמש... איה אותה ארץ , איפה אותו שמש?
	Em /GM	אומרים :ישנה ארץ , עמודיה שבעה , שבעה כוכבי-לכת צצים על כל גבעה.
מינור מובהק ודרמטי	Gm	ארץ – ביה יקים כל אשר איש קנה, נכנס כל הנכנס— פגע בו עקיבא.
מעבר למז'ור	GM	
מודולציה לאזור טונלי אחר --- רחוק ובלתי צפוי	B^p M	"שלום לך, עקיבא! שלום לך, רבי! איפה הם הקדושים , איפה המכבי?"
	B^p M	עונה לו עקיבא , אומר לו הרבי: "כל ישראל קדושים , אתה המכבי!"
	Gm	
	Gm	"כל ישראל קדושים , אתה המכבי אתה המכבי!"
מסתיים במז'ור, בדרמטיות רבה באוירת הכרזה ברורה ונצחונית	GM	

² בדרך כלל, מז'ור ומינור מזוהים עם אווירה של שמחה (מז'ור) מול עצב (מינור). דוגמה לכך אפשר לחוש בהמנונים של ארצות שונות. ההמנונים מארצות כמו ארה"ב, אנגליה, צרפת, גרמניה וקנדה למשל, הם מז'וריים ונשמעים החלטיים ונצחוניים. לעומתם, המנון ישראל—"התקוה"—הוא בסולם מינורי—ויש לו אווירה נוגה וכנועה יותר.

מעניין לציין שאווירה זו של חוסר וודאות בין מינור ומז'ור משתנה מייד אחרי המלים: "פגע בו עקיבא." אז יש מודולציה (מעבר סולם) מאד לא צפויה (לסי במול מז'ור)—ממש מעבר למקום אחר ואף רחוק לגמרי. המעבר הטונלי למקום אחר משקף את מה שקורה בטקסט: אנחנו נמצאים במקום אחר, ממש רחוק—לא בגלות אלא בארץ ישראל, ופוגשים שם את רבי עקיבא. אך יותר מהמקום הפיזי השונה שאליו עברנו, המעבר המשמעותי עוד יותר הוא בשינוי התפיסה. אנו נמצאים במקום אחר בנפש לגבי ההתייחסות לארץ ישראל והתפקיד שעלינו למלא. המסר של לקיחת האחריות—להיות כמו המכבים-- מקבל ביטוי מוסיקלי שמחזק את תחושת הגבורה. סוף השיר מאופיין בעליית צלילים ובמעבר חד לסולם מז'ורי. עליית הצלילים נותנת התרגשות גוברת--התגברות תרתי משמע—הן בצלילים, והן במשמעות המלים, והמעבר לסולם מז'ורי משרה אווירה של הכרזה וניצחון. בביצוע של לואי ארנון, המלווה בתזמורת, סיום זה נשמע דרמטי ונצחוני עוד יותר, בשל הליווי של תזמורת שלמה עם הבלטת התופים וכלי הנשיפה ממתכת בסיום ההכרזתי.

ב. הלחנת שלמה ארצי (1973)

שלמה ארצי בוחר להלחין את הגרסה הראשונה של טשרניחובסקי. הוא משמיט ממנו את הבית:

אַרְצֵי-- בָּהּ יִתְקַיֵּם
כָּל אֲשֶׁר אִישׁ קָנָה--
אֵיפֹה הִיא הָאָרֶץ,
אֵיֶה אוֹתָהּ גְבְעָה?

לעומת השמטה זו, ארצי מוסיף תוספת: הוא הופך את הבית האחרון ("אולי כבר איננה וכו') לפזמון חוזר, ומביא אותו אחרי כל שני בתים של השיר. בכך, הטקסט לפי הלחנתו של שלמה ארצי נראה כך (החזרות מסומנות על ידי צללית):

<p>כָּבֵר עֲבָרְנוּ כִּמָּה מִדְּבָרוֹת וְיָמִים כָּבֵר הֵלַכְנוּ כִּמָּה כּוֹחוֹתֵינוּ תָּמִים</p> <p>כִּיצַד זֶה תַּעֲנֵנוּ טָרֶם הוֹנַח לָנוּ אוֹתָהּ אֶרֶץ שְׁמֶשׁ אוֹתָהּ לֹא מִצְאָנוּ</p> <p>אוּלַי-- כָּבֵר אֵינְנָה? וְדַאי נִטַּל זֵינוּה. דָּבָר בְּשִׁבְלֵנוּ אֲדַנִּי לֹא צָנוּה.</p>	<p>נִכְנַס כָּל הַנִּכְנָס פָּגַע בְּאֵחַ כְּהַגְמֵלוֹ פּוֹרֵשׁ אֵלָיו שְׁלוֹם וְאוֹר לְאִישׁ וְחָם לוֹ</p> <p>אֵיִם : אוֹתָהּ אֶרֶץ, כּוֹכְבֵי אוֹתָהּ גִּבְעָה? מִי יִנְחֵנוּ דֶרֶךְ יִגִּיד לִי הַנְּתִיבָה?</p> <p>אוּלַי-- כָּבֵר אֵינְנָה? וְדַאי נִטַּל זֵינוּה. דָּבָר בְּשִׁבְלֵנוּ אֲדַנִּי לֹא צָנוּה.</p>	<p>אוֹמְרִים : יִשְׁנָה אֶרֶץ, אֶרֶץ שְׁכוּרֵת שְׁמֶשׁ אֵיִה אוֹתָהּ אֶרֶץ, אֵיִפָּה אוֹתָהּ שְׁמֶשׁ?</p> <p>אוֹמְרִים : יִשְׁנָה אֶרֶץ, עֲמוּדֵיהָ שְׁבָעָה, שְׁבָעָה כּוֹכְבֵי-לָכֶת צָצִים עַל כָּל גִּבְעָה.</p> <p>אוּלַי-- כָּבֵר אֵינְנָה? וְדַאי נִטַּל זֵינוּה. דָּבָר בְּשִׁבְלֵנוּ אֲדַנִּי לֹא צָנוּה.</p>
--	---	--

אין ספק שהחזרה על הבית האחרון – הפסימי – והפיכתו לפזמון נותנות יתר תוקף לאמירה זו. בנוסף, האמצעים המוסיקליים מוסיפים אף הם על ההדגשה: בפזמון החוזר המקצב סינקופטי, המנגינה עולה ומגיעה לשיא הגובה, וההרמוניה עוברת ממינור למז'ור. אלמנטים אלה מבליטים עוד יותר את הטקסט עם המסר הפסימי.

ג. הלחנת נעמי שמר (1982)

הטקסט שנבחר על ידי נעמי שמר בהלחנתה את השיר "אומרים ישנה ארץ" הינו מיזוג של שתי הגרסאות של טשרניחובסקי, כאשר תוך כדי המיזוג, מושמט לגמרי הבית האחרון של הגרסה הראשונה – עם הטקסט הפסימי:

אוּלַי-- כָּבֵר אֵינְנָה?
וְדַאי נִטַּל זֵינוּה.
דָּבָר בְּשִׁבְלֵנוּ
אֲדַנִּי לֹא צָנוּה.

ובכן הטקסט של נעמי שמר נראה כך: (הטקסט מהגרסה השנייה מופיע באדום על מנת להבליט את מקומו, והחזרות על טקסט מסומנות על ידי הצללה):

<p>איפה אותה ארץ, כוכבי אותה גבעה? מי ינחנו דרך, יגיד לי הנתיבה?</p>	<p>כיצד זה תעינו? טרם הונח לנו? אותה ארץ-שמש, אותה לא מצאנו.</p>	<p>אומרים: ישנה ארץ, ארץ שכורת שמש... איה אותה ארץ? איפה אותה שמש?</p>
<p>אומרים: ישנה ארץ, ארץ שכורת שמש... איה אותה ארץ? איפה אותה שמש?</p>	<p>ארץ בה יתקיים אשר כל איש קיוה, נכנס כל הנכנס, פגע בו עקיבא.</p>	<p>אומרים: ישנה ארץ, עמודיה שבעה, שבעה כוכבי לכת צצים על כל גבעה.</p>
<p>אומרים: ישנה ארץ, ארץ רוות-שמש... איה אותה ארץ? איפה אותה שמש?</p>	<p>שלום לך עקיבא! שלום לך, רבי! איפה הם הקדושים, איפה המכבי?</p>	<p>איפה אותה ארץ, כוכבי אותה גבעה? מי ינחני דרך, יגיד לי הנתיבה?</p>
	<p>עונה לו עקיבא, אומר לו הרבי: כל ישראל קדושים, אתה המכבי!</p>	<p>כבר עברנו כמה מדברות וימים, כבר הלכנו כמה, כוחותינו תמים.</p>

ההלחנה על הטקסט המשולב מאופיינת על ידי מנגינה נאיבית, המתחילה במרווח הטריצה³ (טרצה בעלייה), האופיינית לשירי ילדים רבים. הנאיביות והילדותיות של אופי זה תואמות מאד את האווירה הקסומה של סיפור על ארץ מופלאה--אגדית (המתחיל כמו סיפור דמיוני--"אומרים ישנה ארץ..."), בדומה לאווירה של השיר של יואל אנגל (שאף הוא מתחיל בטרצה עולה).

³ עוד דוגמאות של שירי ילדים המתחילים בטרצה: שיר הערש המפורסם של ברהמס המתחיל בטרצה בעלייה, או השיר "יונתן הקטן", המתחיל בטרצה בירידה).

אבל המיוחד במנגינה של נעמי שמר הוא המשחק בין מז'ור ומינור שחל על כל חלקי השיר. כדי להבהיר זאת, ראשית נשים לב שלשיר יש שתי מנגינות עיקריות: המנגינה הראשונה היא זו שמתחילה את השיר (אורכה ארבע שורות), והיא מופיעה בשני הבתים הראשונים. המנגינה השנייה של השיר נמצאת בבית השלישי החל המשורה "איפה אותה ארץ כוכבי אותה גבעה..." ואורכה שתי שורות (כאשר היא מופיעה פעמיים בתוך הבית בת ארבע שורות).

מנגינה ראשונה	אומרים: ישנה ארץ, ארץ שכורת שמש... איפה אותה ארץ? איפה אותה שמש?
מנגינה ראשונה	אומרים: ישנה ארץ, עמודיה שבעה, שבעה כוכבי לכת צצים על כל גבעה.
מנגינה שנייה	איפה אותה ארץ, כוכבי אותה גבעה?
מנגינה שנייה	מי ינחני דרך, יגיד לי הנתיבה?

לאחר מכן, בהמשך השיר, יש חזרה על התבנית לעיל של שלשת הבתים הראשונים. על שתי מנגינות אלה, משחק המז'ור והמינור בא לידי ביטוי כפי שמתואר להלן:

- המנגינה הראשונה של השיר מתחילה בנימה מז'ורית, ומקבלת פעם סיום במז'ור (שורה רביעית), ופעם סיום במינור (שורה שמינית). הפתיחה של הפסוק היא תמיד באותה מנגינה--רק הסיום שונה.
- אותו עיקרון פועל במנגינה השנייה של השיר שמתחילה בנימה מינורית, ומקבלת פעם סיום במז'ור (בשורה השנייה של הבית השלישי), ופעם סיום במינור (בשורה הרביעית של הבית). גם כאן, הפתיחה של הפסוק היא תמיד באותה מנגינה--רק הסיום שונה.

20 OMRIM YESHNA ERETS

LYRICS: SH. TCHERNIČOVSKI MUSIC: NAOMI SHEMER

$\text{♩} = 80$

C G Am7 Am Em F7+ Dm6 Am

om-rim yesh-na e-rets e-rets re-vat she-mesh a-ye o-ta e-rets

Dm6 Am G7 C G7 C G Am Am Em F7+

ei-fo o-ta she mesh om-rim yesh-na e-rets a-mu-de-ha shiv-ah

Dm Am Dm Am E7 Am C Am Em

.shiv-ah koφ-vei le-φet tsa-tsim al kol giv ah FINE e-rets ba yit-ka -

F Em Am G7 C Am Em F G7 C G7

yem a-sher kol ish ki-va niφ-nas kol ha-niφ - nas pa-ga bo a-ki - va

D.C.al FINE

להלן מפת השיר כפי שהולחן על ידי נעמי שמר, עם ציון סיומי הפסוקים המוסיקליים לפי מז'ור או מינור:

איפה אותה ארץ, כוכבי אותה גבעה? (מינור) מי ינחנו דרך, יגיד לי הנתיבה? (מז'ור)	כיצד זה תעינו? טרם הונח לנו? אותה ארץ-שמש, אותה לא מצאנו. (מינור)	אומרים: ישנה ארץ, ארץ שכורת שמש... איה אותה ארץ? איפה אותה שמש? (מז'ור)
אומרים: ישנה ארץ, ארץ שכורת שמש... איה אותה ארץ? איפה אותה שמש? (מז'ור)	ארץ בה יתקיים אשר כל איש קיוה, (מינור) נכנס כל הנכנס, פגע בו עקיבא. (מז'ור)	אומרים: ישנה ארץ, עמודיה שבעה, שבעה כוכבי לכת צצים על כל גבעה. (מינור)
אומרים: ישנה ארץ, ארץ רוות-שמש... איה אותה ארץ? איפה אותה שמש? (מינור)	שלום לך עקיבא! שלום לך, רבי! איפה הם הקדושים, איפה המכבי? (מז'ור)	איפה אותה ארץ, כוכבי אותה גבעה? (מינור) מי ינחני דרך, יגיד לי הנתיבה? (מז'ור)
	עונה לו עקיבא, אומר לו הרבי: כל ישראל קדושים, אתה המכבי! (מינור)	כבר עברנו כמה מדברות וימים, כבר הלכנו כמה, כוחותינו תמים. (מז'ור)

מה פירוש ההחלפה הרבה בין מז'ור ומינור, במיוחד על פסוקים שמתחילים באותה מנגינה, אך מסתיימים בצורה שונה? להלן כמה השערות שניתן להעלות על שאלה זו:

(1) ההחלפה בין מז'ור ומינור בסיומים של אותה המנגינה, תורמת לתחושת אי-הוודאות הקיימת במשמעות השיר. כל פעם המנגינה לכאורה "מתעתעת בנו"—איזה סיום הולך להיות? האם זה יהיה מז'ור או מינור? "תעתוע" זה מקביל לתחושה המתקבלת מהשאלות והתהיות הרבות במילות השיר:

...איה אותה ארץ? איפה אותה שמש?
...איפה אותה ארץ, כוכבי אותה גבעה?
מי ינחני דרך, יגיד לי הנתיבה?
... כיצד זה תעינו? טרם הונח לנו?

2) ההלחנה של נעמי שמר היא כאמור מתייחסת למיזוג של שתי הגרסאות על השיר של טשרניחובסקי. אולי ההחלפה בין המז'ור והמינור באה לבטא את דו-הפרצופיות של השיר: האם הוא פסימי כמו הגרסה הראשונה של טשרניחובסקי או אופטימי כמו הגרסה השנייה שלו?

3) אולי העובדה שבכל זוג של פסוקים מוסיקליים, יש התחלה מוסיקלית זהה, ורק סיום שונה (במז'ור או מינור)-- באה להצביע על תפיסה סמויה העומדת מאחורי השיר. הרי זוהי אותה ארץ--ההתחלה ידועה. אך ההמשך אינו ידוע מראש, אינו קבוע, ואינו מובן מאליו. כיצד הוא יתפתח? האם יהיה מז'ור או מינור, "שמח" או "עצוב", אופטימי או פסימי? כנראה, העניין תלוי בנו. בשילובה את שתי הגרסאות בשיר אחד, נעמי שמר בכוונה משמיטה את האמירה הפסימית והמתריסה של סוף הגרסה הראשונה ("אולי כבר איננה" וכו'), ומעמידה במרכז השיר את הגרסה השנייה עם לקיחת גורלנו בידינו--- "כל ישראל קדושים, אתה המכבי!" אחרי הופעת הגרסה השנייה במרכז השיר, חוזרות השאלות של תחילת השיר:

איפה אותה ארץ,

כוכבי אותה גבעה?

מי ינחנו דרך,

יגיד לי הנתיבה?

...איה אותה ארץ?

איפה אותה שמש?

אולי חזרות אלה על השאלות מתחילת השיר דווקא לקראת הסיום באות לרמז שסיום העניין בכלל לא מובן מאליו. אמנם "אתה המכבי", אבל ההמשך בכלל אל בטוח--הוא עדיין נשאר בסימני שאלה רבים. כנראה, האחריות מוטלת עלינו לקחת את העניינים לידיים ולמצוא--או אף להמציא-- את הארץ המובטחת.

III. המשך שרשרת הפירושים:

ללחן של נעמי שמר קיימים מספר ביצועים, ביניהם, של אסתר שמיר, ושל מירי אלוני וצילה דגן. בביצועים אלה קורה דבר מפתיע: המבצעות לוקחות את המנגינה של נעמי שמר, אך שרות עליה את כל השיר של טשרניחובסקי על שתי גרסאותיו---כולל הבית הפסימי ("אולי כבר איננה וכו'), אותו השמיטה נעמי שמר. האם בכך נוצר מצב של "עוול" מסוים לכוונת המלחינה שדאגה להשמיט את הבית הפסימי? האם יש טעם למחאה על כך ש"חטאו" לכוונת המלחינה?

שאלות אלה מחזירות אותנו ל"שרשרת הפירושים" שצוינה בתחילת המאמר. הפירושים על שיר של משורר הם כמו המעגלים ההולכים ומתרחבים לאחר שאבן מושלכת למים. מן הטקסט האחד, ייתכנו כמה פירושים מוסיקליים—מנגינות שונות, עיבודים שונים עליהם, ואף ביצועים שונים עליהם. בכך, יצירתו של משורר או מלחין יכולה להיות נקודת מוצא להמון פירושים והתייחסויות.

במקרה של השיר "אומרים ישנה ארץ", לתופעה זו משמעות רבה. הרי מדובר בשיר שמלכתחילה קיבל שתי גרסאות מפי המשורר עצמו—כאשר כל גרסה משדרת השקפה שונה. השקפות אלה כנראה דרו בכפיפה אחת בליבו של טשרניחובסקי שהתמודד עם אכזבה, ועם זאת, עדיין שמר על עוצמת החזון.

כאשר נעמי שמר בחרה לשלב בין שתי הגרסאות, ואף להלחין אותן עם החלפה מתמדת בין מז'ור ומינור, גם היא נתנה לשתי ההשקפות לדור בכפיפה אחת בתוך השיר. מכאן, רק צעד אחד קטן להבאת שתי הגרסאות במלואן, ללא השמטת בתים.

התוצאה של מעשי השילוב של שתי הגרסאות המלאות (הפסימית והאופטימית) על הלחן של נעמי שמר עם המעברים התכופים של מז'ור ומינור משאירה מקום להמשיך לתהות ולשאול שאלות על אופייה של הארץ המובטחת:

• האם היא המקום של הגשמת התקוות--"ארץ בה יתקיים כל אשר כל איש קיוה..." (הבית שהשמיט שלמה ארצי), או של ייאוש מאשליות ואכזבות--"ודאי ניטל זיוה..." (הבית שהשמיטה נעמי שמר)?

• האם הכל תלוי בציווי הא-ל--"דבר בשבילנו ה' לא ציווה" (כמו בגרסה הראשונה של טשרניחובסקי), או האם האחריות מוטלת עלינו--"כל ישראל קדושים, אתה המכבי" (כמו בגרסה השנייה של טשרניחובסקי)?

שאלות אלה הן לא רק אקדמיות. הן שאלות קיומיות המאפיינות את עם ישראל המתמודד עם עתידו ונאבק עם כוחות של חלום מול מציאות, ותקווה מול אשליה. עם ישראל השוכן בארץ ישראל מאופיין באנשים שונים בעלי דעות והשקפות שונות. הגישות הפסימיות והאופטימיות באמת דרות בכפיפה אחת בתוך העם, ואפילו לפעמים, בתקופות מסוימות, גם בתוך ליבו של כל אחד מאיתנו.

בכך, הוספנו עוד חוליה לשרשרת הפירושים כאשר המאזין נהיה החוליה האחרונה בשרשרת. המאזין נעשה שותף לאינטרפרטציה, כאשר אף הוא מוזמן לבחון את חייו ואת דעותיו בעקבות האמירה של השירים. בשל כך, שיר זה מעלה היבטים חינוכיים חשובים. ההתייחסות אל השיר--על שתי גרסאותיו, ועל הפירושים הרבים שיצאו מהן, היא הזדמנות להסתכל על מהותה של הארץ המובטחת, ולקבל תובנות על שותפותינו בגורלה ובעתידה של ארץ זו.

* * *

ביבליוגרפיה:

1. טשרניחובסקי, שאול, שירים, כרך א', הוצ' דביר, תל-אביב, 1966, עמ' 274-276
2. פז, ברק, "חד משמעית: ישנה ארץ" אינטרנט, 2/3/08, אתר האינטרנט, "זמרשת"
3. ביצועים שונים של השיר באתר האינטרנט, "זמרשת"